Grøn omstilling uden brud? Den animalske eksportmodel i dansk landbrug fra andelsbevægelse til nutidens grønne omstilling

Paul Sharp, professor, Økonomisk Institut, Syddansk Universitet, pauls@sam.sdu.dk
Esben Bøgh Sørensen, seniorforsker, Det Grønne Museum, ebs@dgmuseum.dk

Der er bred konsensus om behovet for en grøn omstilling af dansk landbrug. Men hvilken produktionsmodel er det, der skal omstilles fra, og hvilken type omstilling lægges der op til? Artiklen viser, at dansk landbrug siden slutningen af 1800-tallet har været præget af en animalsk, eksportorienteret produktionsmodel. Modellen er gentagne gange blevet tilpasset gennem politiske beslutninger, institutioner, strukturudvikling, regulering og teknologi, men dens grundtræk er bevaret. Vi argumenterer for, at de aktuelle aftaler om klima, miljø og arealanvendelse ikke peger mod et strukturelt brud med den eksportorienterede animalske produktion, men derimod mod en ny, regulerings- og teknologibåret videreførelse af modellen.

Den grønne omstilling af landbruget i det lange historiske lys

Hvilken historisk opbygget produktionsmodel er det, der i dag er til forhandling, og peger den aktuelle grønne omstilling mod et egentligt brud med denne model eller snarere mod en videreførelse i ny form? Spørgsmålene er vigtige, fordi forestillingen om landbrugets særlige tilpasningsevne ofte bruges som argument for, at den grønne omstilling kan gennemføres gennem marked, teknologi og gradvise incitamenter. I *Aftale om Implementering af et Grønt Danmark* hedder det eksempelvis, at "Dansk landbrug har altid været under konstant forandring" (Regeringen m.fl., 2024b: 2). Formuleringen gør historien til en politisk præmis: fordi landbruget tidligere har forandret sig, kan det forventes at gøre det igen.

Vi argumenterer for, at denne brug af historien overser en afgørende forskel mellem strukturelle brud og tilpasninger inden for en stabil model. Dansk landbrug blev i slutningen af det nittende århundrede omlagt til en eksportorienteret animalsk produktionsmodel. Siden er modellen blevet forhandlet, støttet, reguleret og teknologisk videreudviklet, men ikke grundlæggende afløst af en anden model. Den grønne trepart er derfor vigtig, men den er ikke den eneste aktuelle politiske ramme. Den indgår i en bredere forhandling om dyrevelfærd, arealanvendelse, pesticider, klima og vandmiljø. Når nutidens grønne omstilling diskuteres, må spørgsmålet derfor ikke blot være, om landbruget kan tilpasse sig, men hvad tilpasningen skal bevare, og hvad den eventuelt skal bryde med.

> *Hvis omstilling primært forstås som fortsat effektivisering, bliver historien et argument for kontinuitet. Hvis omstilling derimod forstås som et brud med den animalske eksportmodel, viser historien, at et sådant brud kræver mere end teknologisk innovation*

Det historiske perspektiv gør det muligt at holde to ellers sammenblandede spørgsmål adskilt. Det ene handler om landbrugets evne til løbende at ændre metoder, teknologier og institutionelle rammer. Det andet handler om, hvorvidt de ændringer faktisk har ændret produktionsmodellens grundtræk. I det følgende lægger vi vægt på det sidste. Artiklen er derfor ikke en samlet landbrugshistorie, men en analyse af den animalske eksportmodels tilblivelse, politiske forankring og senere tilpasninger. Formålet er ikke at afgøre, om landbruget bør have en bestemt fremtid, men at præcisere den model, som fremtiden forhandles på baggrund af. Hvis omstilling primært forstås som fortsat effektivisering, bliver historien et argument for kontinuitet. Hvis omstilling derimod forstås som et brud med den animalske eksportmodel, viser historien, at et sådant brud kræver mere end teknologisk innovation.

Produktionsomlægningen 1870-1900: Et strukturelt brud, der skabte den animalske eksportmodel

Omlægningen i slutningen af det nittende århundrede er det klareste historiske eksempel på en reel strukturel omstilling i dansk landbrug. I den klassiske fremstilling udløses skiftet af et globalt prischok, hvor billig kornimport fra blandt andet USA og Rusland underminerede den danske korneksport og skabte incitament til at omlægge produktionen mod animalske produkter som smør og flæsk (Henriksen og Kærgård, 2014; Kærgård, 2024). Det afgørende var ikke blot, at produktionen ændrede sig, men at ændringen var systemisk. Korn blev i stigende grad input i form af foder, værdiskabelsen blev flyttet til nye forarbejdnings- og eksportkæder, og bedrifterne blev knyttet tættere til både andelsorganiseret forarbejdning og internationale markeder. Kornsalgsperiodens erfaringer forsvandt ikke, men den nye model ændrede kornets funktion i landbrugets økonomi og gjorde husdyrholdet til omdrejningspunkt for arealanvendelse, investeringer og eksport.

Omlægningen etablerede et landbrug med hovedvægt på forædling af animalske produkter og eksport af smør og bacon til især det britiske marked. Den forudsatte en kraftig udvidelse af husdyrholdet, en mere intensiv foderproduktion og en tæt kobling til internationale værdikæder, hvor import af foder og handelsgødning understøttede den animalske produktion (Sørensen, 2025). Eksportandelen for danske landbrugsvarer steg fra 20-30 pct. i 1850 til omkring 70 pct. før Første Verdenskrig (Hansen, 1972: 310). Omlægningen flyttede dermed ikke blot tyngdepunktet fra kornsalgsperiodens relativt begrænsede korneksport til en betydelig eksport af forarbejdede animalske varer men også fra selvforsyning og lokale afsætningsformer til en bred integration af dansk landbrug i verdensmarkedet (Hansen og Sørensen, 2025). Det var samtidig en forandring i landbrugets daglige organisering. Landmændene skulle levere mælk og svin i faste kvaliteter og rytmer, og de lokale forarbejdningsled blev knudepunkter mellem bedrifterne og eksportmarkederne.

Den nye model ændrede også relationen mellem planteavl og husdyrhold. Planteproduktionen blev i højere grad organiseret omkring foder, mens husdyrgødning, importeret kraftfoder og handelsgødning indgik i et mere intensivt kredsløb. Det gjorde det muligt at øge produktionen pr. arealenhed, men bandt også landbrugets videre udvikling til et voksende husdyrhold og til de forarbejdningsled, der kunne omsætte mælk og svin til eksportvarer. Dermed blev modellen både biologisk, materielt og markedsmæssigt bundet sammen: Marker, stalde, foder, gødning, mejerier, slagterier og eksportaftaler kom til at fungere som dele af samme system.

Omlægningen var hverken automatisk eller konfliktfri. Centrifugen muliggjorde produktivitetsgevinster i mejerisektoren, men gevinsterne blev først realiseret, da teknologien blev koblet til andelsmodellen. Fælles ejerskab, leveringspligt, kvalitetskontrol og kontraktlige regler gjorde det muligt for mange mindre producenter at investere i standardiseret forarbejdning og optræde som stabile leverandører på eksportmarkederne (Henriksen, Lampe og Sharp, 2011; Henriksen, Hviid og Sharp, 2012; Lampe og Sharp, 2018). Den danske succes var heller ikke et rent liberalt markedseventyr. Handelspolitikken favoriserede mejeriproduktionen, og omstillingen var forbundet med fordelingskampe mellem jordejere, husmænd, lønarbejdere og nye andelsor-

ganiserede producenter (Henriksen, Lampe og Sharp, 2012; Boberg-Fazlic m.fl., 2022). I et komparativt perspektiv er pointen netop, at tilsvarende kooperative løsninger ikke opstod automatisk alle steder, selv hvor de økonomiske gevinster kunne synes oplagte. Den danske omlægning byggede på en bestemt kombination af markedsadgang, organisation, regler og politisk-økonomiske rammer.

Netop derfor er det misvisende at bruge perioden som simpelt bevis for en iboende tilpasningsevne. Omlægningen skabte en ny produktionsmodel baseret på animalsk forædling, høj eksportkvote, andelsorganisering og tæt kobling mellem bedrifter, forarbejdningsled og internationale markeder. Det var et strukturelt brud, ikke blot en teknologisk optimering.

Den animalske eksportmodel som politisk projekt

Efter 1900 blev den animalske eksportmodel yderligere konsolideret gennem organisationer, institutioner og politiske beslutninger. De lokale andelsmejerier, andelsslagterier, foderstofforeninger og gødningsimportforeninger blev gradvist forbundet i regionale og nationale sammenslutninger, der kunne koordinere kvalitet, markedsadgang og politisk interessevaretagelse. Et foreløbigt højdepunkt var etableringen af Landbrugsrådet i 1919, som samlede andelsorganisationer og landboforeninger og blev landbrugets centrale erhvervspolitiske organ (Pedersen, 1979). Den organisatoriske opbygning gjorde det muligt at tale med en stærkere stemme over for staten, men også at koordinere standarder, afsætning og kvalitetskrav på tværs af mange tusinde bedrifter. Modellen var derfor fra begyndelsen mere end en sum af individuelle producenter. Den bestod af bedrifter, forarbejdningsvirksomheder, eksportled, kreditinstitutioner, rådgivning og interesseorganisationer, som gensidigt gjorde hinanden nødvendige.

Modellen blev også båret af et omfattende videnssystem. Den Kongelige Veterinær- og Landbohøjskole uddannede lærere og konsulenter, mens Det Landøkonomiske Forsøgslaboratorium fra 1883 udviklede praktiske fodringsforsøg og understøttede avlsarbejdet gennem afkomsprøver for svin og kvæg (Fritzbøger, 2015; Ærsøe, 1943). Den tætte forbindelse mellem forskning, rådgivning, landboskoler og forsøgsarbejde var ikke en løs ramme omkring produktionen. Den var en del af selve modellen, fordi den gjorde intensiv fodring, avl, kvalitetssikring og eksportstandarder til praktiske redskaber på gårdene. Denne viden var samtidig rettet mod bestemte mål: højere ydelse, mere ensartede produkter, bedre sundhedskontrol og stabil levering til forarbejdningsindustrien. De nye vidensinstitutioner kom således til at understøtte udviklingen af den eksportorienterede animalske produktionsmodel og dermed til at stabilisere og fastholde dansk landbrug på en bestemt udviklingsvej. Når uddannelse, forsøg og rådgivning først var bygget op omkring denne model, blev alternative produktionsveje relativt vanskeligere at formulere og realisere.

I mellemkrigsperioden blev modellen i stigende grad et politisk projekt. Landbrugets organisationer opbyggede et tæt samarbejde med staten, især gennem Landbrugsministeriet. Dette samspil kan forstås som agrar korporatisme, hvor organisationerne ikke blot varetog erhvervets interesser, men også indgik i politikudformning og administration (Just, 1992; Sørensen og Mordhorst, 2024). Under Første Verdenskrig foregik tilpasningen under omfattende statslig regulering af handel, priser og distribution, og mulighederne for omstilling var ulige fordelt mellem virksomheder og egne (Henriques m.fl., 2024). Anden Verdenskrig var ligeledes en regulerings- og forsyningsmæssig undtagelsesperiode; den behandles ikke særskilt her, fordi artiklens fokus er modellens langsigtede institutionelle kontinuitet.

Korporatismen blev særligt tydelig under 1930'ernes krise. Storbritannien og Tyskland indførte importrestriktioner, og dansk landbrug blev hårdt ramt, netop fordi produktionen var indrettet på eksport. Reaktionen blev et tættere samarbejde mellem staten og landbrugets organisationer. Fra 1932-1933 blev centrale eksportudvalg oprettet for at sikre afsætningen. Eksportudvalgene var formelt nedsat af ministeriet, men i praksis tæt administreret sammen med erhvervets egne organisationer. Da de britiske restriktioner begrænsede baconafsætningen, blev svinereguleringen med de såkaldte svinekort indført

som en rationering af produktionen på bedriftsniveau (Just, 1992).

Modellen var altså ikke et selvbærende markedssystem, men et politisk og institutionelt projekt, der krævede aktiv koordinering. Landbrugets organisationer formulerede samtidig erhvervets betydning som et nationaløkonomisk anliggende. I 1933 advarede Foreningen af jydske Landboforeninger om, at uden rentabel produktion i landbruget ville der ikke være "taalige økonomiske Eksistensmuligheder" for folket som helhed (De Samvirkende Landboforeninger, 1932-1933: 81). Argumentet bandt landbrugets eksportmodel sammen med samfundets samlede økonomi og gjorde støtte til modellen politisk legitim.

> *Den animalske eksportmodels politiske gennemslagskraft hvilede således ikke kun på dens økonomiske resultater, men også på udviklingen af bestemte vidensformer, dens kulturelle forankring og dens evne til at fremstå som samfundsbærende*

Denne politiske gennemslagskraft hvilede også på kultur. Landbokulturen med foreningsliv, højskoler, andelsinstitutioner og Venstres gårdmandsmiljø gav landbruget en fremskudt plads i den nationale selvfortælling. Den såkaldte gårdmandslinje fremstillede bonden og andelsbevægelsen som bærere af dansk demokrati, national selvstændighed og økonomisk modernisering (Kjærgaard, 1980). Den animalske eksportmodels politiske gennemslagskraft hvilede således ikke kun på dens økonomiske resultater, men også på udviklingen af bestemte vidensformer, dens kulturelle forankring og dens evne til at fremstå som samfundsbærende. Ved midten af det 20. århundrede var der således etableret en omfattende infrastruktur omkring modellen: et tæt netværk af forarbejdningsindustri, rådgivningsinstitutioner, organisationer samt forsknings- og uddannelsesmiljøer. Denne struktur understøttede effektivt udviklingen af en bestemt produktionsmodel og dens eksportorienterede værdikæder. Samtidig betød den også, at dansk landbrug i stigende grad blev låst fast i denne udviklingsretning. Netop fordi modellen var indlejret i et så omfattende institutionelt og organisatorisk system, blev alternative produktionsveje relativt mere omkostningsfulde og institutionelt vanskeligere at realisere. Dermed blev det forestillings- og handlingsrum, som landbruget stod overfor i de efterfølgende årtier, gradvist indsnævret.

Strukturudvikling som tilpasning af den animalske eksportmodel

I 1950'erne og 1960'erne kom modellen og dermed dansk landbrug under et voldsomt økonomisk pres. Den voksende landbrugsproduktion i andre lande medførte en stigende priskonkurrence på eksportmarkederne, og med et erhverv, der i over et halvt århundrede havde afsat langt hovedparten af sine produkter på eksportmarkeder, måtte dette udgøre et grundlæggende problem (Betænkning nr. 556, 1970: 80-1). Samtidig indførte andre lande importrestriktioner og subsidier for at understøtte ekspansionen af deres egne landbrugserhverv (Gammelgård, Hoffmeyer og Iversen, 1964: 11-2). Hertil kom yderligere, at de europæiske markeder for landbrugsprodukter fraktionerede efter oprettelsen af Det Europæiske Økonomiske Fællesskab i 1957. Danmark blev som bekendt ikke umiddelbart medlem, og dansk landbrugs to hovedmarkeder, nemlig Storbritannien og Tyskland, befandt sig i hver sin blok efter oprettelsen af Den Europæiske Frihandelssammenslutning i 1960.

Samtidig med de betydelige afsætningsvanskeligheder steg også omkostningerne til både løn og maskiner i landbrugsproduktionen. Det var især lønningerne til medhjælpen, der steg i perioden, hjulpet på vej af både bedre lønninger i den voksende industri samt af arbejdstagernes villighed til at gennemføre faglige konflikter, som eksempelvis ved storstrejken i 1956. De stigende lønomkostninger og manglende medhjælp førte også til en substituering af arbejdskraften med nye maskiner som traktorer, malkemaskiner, grønthøstere og mejetærskere. Kombinationen af afsætningsvanskeligheder på eksportmarkederne og stigende omkostninger til løn og maskiner førte således til et økonomisk pres på landbruget, der bl.a. viste sig i en stærkt faldende for-

rentningsprocent fra midten af 1950'erne og igennem det meste af 1960'erne (Buksti, 1980: 97-9).

Mekanisering og rationalisering blev tidens slagord som en løsning på landbrugets økonomiske problemer. Udviklingen blev i første omgang hjulpet på vej af bl.a. marshallhjælpen, men også af landbrugets egne initiativer som Landbrugets Produktivitetsfond og Landbrugets Rationaliseringsfond, der gennem en lang række initiativer skulle fremme mekaniseringen såvel som rationalisering af arbejdet på bedrifterne (Christensen, 1989). Til den allerede eksisterende infrastruktur omkring den animalske eksportmodel føjede sig altså nye institutioner samt praktisk-tekniske elementer. Samtidig åbnede man gennem liberaliseringer af landbrugsloven fra den første mere omfattende ændring i 1967 og fremefter op for en udvikling hen imod færre men større bedrifter, der således skulle høste stordriftsfordelene af en stigende mekanisering og rationalisering.

Denne udvikling forløb samtidig med opbygningen af landbrugsstøtteordninger, der skulle sikre afsætning og priser. Ifølge betænkning nr. 561 steg støtteordningerne fra 0,5 pct. af landbrugets nettofaktorindkomst i 1958 til 33,5 pct. i 1968-69 (Betænkning nr. 561, 1970: 136). Den animalske eksportmodel blev dermed ikke blot rationaliseret gennem maskiner, nye arbejdsgange og større enheder, men også stabiliseret gennem nye økonomiske og politiske rammer. Det blev samtidig en eksplicit målsætning at øge den animalske produktion. Det kom især til udtryk i betænkningen *En fremtidig landbrugspolitik* fra 1977, hvor udvalget havde haft til opgave at undersøge "forudsætningerne for og konsekvenserne af en ekspansion af den animalske produktion" (Betænkning nr. 795, 1977: 135). En ekspansion af den animalske produktion blev således i løbet af 1960'erne og 1970'erne officiel politik sammen med en række støtteordninger, der skulle understøtte denne udvidelse.

Der var dog langtfra konsensus om alle aspekter af denne ekspansionspolitik. Det Økonomiske Råd stillede allerede i 1964 spørgsmålstegn ved den udbredte opfattelse af landbruget som et samfundsøkonomisk bærende erhverv i den forstand, at erhvervets valutaindtjening gennem eksport "skulle være en forudsætning for de øvrige erhvervs produktion" (Gammelgård, Hoffmeyer og Iversen, 1964: 29). Dette var ifølge rådet ikke korrekt. Ved et fald i landbrugseksporten kunne byerhvervene tilpasse sig, og det ville sandsynligvis føre til en øget nettovalutaindtjening. På samme måde argumenterede nationaløkonomen Gunnar Thorlund Jepsen for, at landbrugets rolle var at overflødiggøre sig selv ved at frigive arbejdskraft og kapital til mere lønnende erhverv (Jepsen, 1963). Der var således allerede fra 1960'erne vidt forskellige syn på, hvor stor en rolle landbruget som animalsk producerende eksporterhverv skulle spille i samfundsøkonomien. På dette tidspunkt var de skeptiske stemmer over for en ekspansion præget af rene økonomiske argumenter.

> *Den stigende mængde fast kapital bandt landbruget til et produktionsapparat og en materiel infrastruktur, der indsnævrede handlingsrummet for fremtidige beslutninger. Når en landmand først havde investeret i specialiserede stalde, var alternativet sjældent en ny produktionsmodel, men yderligere effektivisering af den eksisterende*

Den officielle politik blev realiseret og medførte efterhånden både en intensivering og sidenhen en ekspansion af den animalske produktion. I 1970'erne tog specialiseringen fart: Andelen af bedrifter med både kvæg og svin faldt fra 68,4 pct. i 1970 til 33,3 pct. i 1980 (Danmarks Statistik, Landbrugsstatistik, 1970 og 1980). Nye specialiserede stalde og tekniske installationer bandt store mængder fast kapital til netop kvæg- og svineproduktion. Den stigende mængde fast kapital bandt landbruget til et produktionsapparat og en materiel infrastruktur, der indsnævrede handlingsrummet for fremtidige beslutninger. Når en landmand først havde investeret i specialiserede stalde, var alternativet sjældent en ny produktionsmodel, men yderligere effektivisering af den eksisterende. Dermed blev strukturudviklingen også en mekanisme, der øgede dansk landbrugs stiafhængighed inden for den animalske eksportmo-

del, hvor hver ny investering gjorde det mere rationelt at fortsætte i samme spor.

Det var ikke givet, at udviklingen fra 1950'erne og årtierne frem skulle tage netop den form, den gjorde. Udviklingen var derfor på ingen måde naturlig, nødvendig eller uafvendelig, men et udfald af politiske konflikter, diskussioner og beslutninger. Gennem både en gradvis liberalisering af landbrugsloven og en omfattende offentlig støtte sigtede man helt bevidst mod at tilpasse og til dels ekspandere den animalske eksportmodel for netop at bevare den. De dominerende løsninger på landbrugets økonomiske udfordringer kom til at favorisere kapitalintensive og specialiserede bedrifter, fordi de blev forstået som mest konkurrencedygtige på eksportmarkederne.

Miljøregulering og teknologisk tilpasning af den animalske eksportmodel

Fra 1980'erne blev modellens miljøbelastning et centralt politisk problem. Iltsvind og fiskedød skabte offentlig opmærksomhed, og da Miljøstyrelsen i 1984 pegede på landbrugets næringsstoftab som en væsentlig forklaring, blev gødningspraksis og husdyrproduktion gjort til genstand for regulering (Miljøstyrelsen, 1984; Nielsen, 2018). Den første vandmiljøplan fra 1987 indledte en længere reguleringshistorie med fokus på næringsstoftab, pesticider og miljøfølsomme områder. Det skete samtidig med, at mange landmænd var presset af gæld og høje renter efter 1970'ernes investeringer i specialiserede anlæg (Christiansen, 1982). Landbruget og den animalske eksportmodel kom dermed under et dobbelt pres i 1980'erne. Ligesom i 1960'erne kunne modellen ikke længere sikre et økonomisk levegrundlag for et stort antal landbrugere, der måtte dreje nøglen om. Til forskel fra 1960'erne begyndte de kritiske stemmer over for modellen nu også at inkorporere modellens påvirkning af miljøet som en væsentlig faktor.

Miljøreguleringen førte bl.a. til markante reduktioner i næringsstoftabet fra landbruget fra slutningen af 1980'erne og helt frem til slutningen af 2000'erne, men den ændrede ikke modellens grundstruktur. Den blev tværtimod udformet, så den i vidt omfang kunne rummes inden for en fortsat intensiv og eksportorienteret produktion. Ingemann har beskrevet dette som forestillingen om "det regulerede landbrug", hvor tekniske forbedringer og end-of-pipe-løsninger skulle effektivisere ressourceudnyttelsen og optimere udledningerne (Ingemann, 2002: 357). Reguleringen begrænsede altså belastningen, men fungerede samtidig som et redskab til at opretholde modellens legitimitet. Forholdet gik også den anden vej: Reguleringen blev ofte designet med hensyn til modellens økonomiske og organisatoriske bindinger, blandt andet gennem frivillighed, kompensation, teknologikrav og differentierede virkemidler. Dermed blev miljøpolitikken ikke kun et ydre pres på modellen. Den blev også en måde at tilpasse reguleringen til modellens fortsatte drift og til de investeringer, som allerede var foretaget.

Denne tilpasning forstærkede strukturudviklingen, der havde været i gang siden 1960'erne. De største bedrifter havde typisk bedre adgang til kapital, rådgivning og teknologi og kunne derfor lettere indpasse nye krav i produktionen. I begyndelsen af 2020'erne sad de 20 pct. største landbrug på omkring 70 pct. af landbrugsarealet og 80 pct. af omsætningen (Hansen, 2024: 56). Den animalske produktion fortsatte samtidig i stor skala: Svineproduktionen blev omtrent fordoblet fra 1990 til 2020, og mælkeproduktionen steg igen efter udfasningen af mælkekvoterne (Danmarks Statistik, ANI5 og ANI7). Reguleringen ændrede praksisser og reducerede nogle belastninger, især i de første årtier, men udviklingen efterlod fortsat store problemer med kvælstof, biodiversitet, klima og dyrevelfærd.

> *Treparten kombinerer dermed udtagning af landbrugsjord med intensivering på robuste arealer og en mere højteknologisk produktion. Det fremgår direkte af aftalen, at der i takt med arealomlægningerne skal "skrues op for udbyttet" på de tilbageværende robuste landbrugsarealer*

De aktuelle grønne aftaler ligger i forlængelse af dette spor. Aftalen om et grønt Danmark og implementeringsaftalen fra 2024 indfører CO_2-afgift, arealomlægning og en ny kvælstofmodel, men forudsætter

samtidig, at konkurrenceevne og produktionskæder omkring landbruget opretholdes. Virkemidlerne omfatter blandt andet biokul, metanreducerende foder, nitrifikationshæmmere, biogasanlæg, linespilsanlæg og gyllekøling (Henricksen m.fl., 2023; Regeringen m.fl., 2024a; Regeringen m.fl., 2024b). Treparten kombinerer dermed udtagning af landbrugsjord med intensivering på robuste arealer og en mere højteknologisk produktion. Det fremgår direkte af aftalen, at der i takt med arealomlægningerne skal "skrues op for udbyttet" på de tilbageværende robuste landbrugsarealer (Regeringen m.fl., 2024a).

Som Andersen og Katborg viser i dette temanummer, bygger treparten på en tekno-optimistisk styringslogik, hvor miljø- og klimabelastningen skal reduceres uden at udfordre produktionsmodellens omfang. Det er samme grundfigur, som har præget reguleringen siden 1980'erne: Belastningen skal nedbringes gennem mere præcis styring, ny teknologi og ændret arealanvendelse, mens den animalske eksportproduktion i hovedtræk videreføres. I vores perspektiv er der derfor ikke tale om et egentligt brud, men om en ny regulerings- og teknologibåret tilpasning af den animalske eksportmodel.

Den animalske eksportmodel til genforhandling

Dansk landbrug har forandret sig markant siden slutningen af 1800-tallet. Pointen er ikke kontinuitet uden forandring, men kontinuitet gennem forandring. Omlægningen i 1870-1900 skabte en ny animalsk eksportmodel. De efterfølgende 140 års udvikling har især bestået i at optimere, stabilisere og forsvare denne model gennem andelsinstitutioner, agrar korporatisme, strukturudvikling, støtteordninger, regulering og teknologi. Det betyder, at fortællingen om landbrugets iboende tilpasningsevne må tages med et stort forbehold. Historien viser ikke, at landbruget igen og igen har skiftet grundmodel. Den viser snarere, at landbruget har været usædvanligt dygtigt til at tilpasse den samme animalske eksportmodel til nye kriser og krav. Det er en politisk stærk fortælling, men den kan blive analytisk vildledende, hvis den bruges som bevis for, at en mere radikal grøn omstilling kan overlades til erhvervets egen innovationsevne. Problemet er ikke, at landbruget ikke kan forandre sig. Problemet er, at de historiske forandringer oftest har gjort samme model mere effektiv og mere robust.

Den aktuelle grønne omstilling er derfor en genforhandling af en historisk opbygget model. Hvis målet er at videreføre modellen med lavere klima- og miljøbelastning, peger historien på, at regulering, teknologi, kapital og institutionel koordinering kan spille en stor rolle. Hvis målet derimod er et strukturelt brud med den eksportorienterede animalske produktion, peger historien på noget andet: Dybe omstillinger er ikke automatiske og kan ikke forstås som et simpelt resultat af markedet. De kræver politiske prioriteringer, nye institutioner og beslutninger om, hvem der skal bære omkostningerne ved forandringen. Det er ikke et argument for, at teknologiske løsninger er uvæsentlige. Tværtimod viser historien, at teknologi har spillet en afgørende rolle, når den er blevet koblet til institutioner, investeringer og politisk koordinering. Men historien viser også, at teknologi sjældent i sig selv ændrer en produktionsmodel. Den kan lige så ofte gøre en eksisterende model mere effektiv og mere robust.

Historien giver derfor ikke én bestemt løsning på landbrugets grønne omstilling. Men den gør det nødvendigt at skelne skarpt mellem tilpasning af en eksisterende model og strukturel omlægning til en ny. Det er netop dette skel, der bør stå centralt i den aktuelle debat. Hvis man kalder enhver justering for omstilling, bliver det uklart, hvornår der faktisk er tale om en ny retning. Hvis man derimod fastholder forskellen mellem optimering og brud, bliver det muligt at diskutere, om de grønne aftaler primært forbedrer modellens funktionsmåde, eller om de åbner for andre produktionsformer og arealanvendelser. Uden dette skel risikerer fortællingen om landbrugets tilpasningsevne at legitimere endnu en videreførelse af den animalske eksportmodel i grøn indpakning.

Referencer

Andersen, Dikte, R. og Katborg, S. (2027), "Den Grønne Trepartsaftale som et tekno-optimistisk fremtidsregime for dansk landbrug", dette temanummer.

Betænkning afgivet af landbokommissionen af 1960 om revision af lovgivning om landbrugsejendomme m.m., betænkning nr. 556, 1970.

Betænkning afgivet af udvalget vedrørende landbrugsordningerne, betænkning nr. 561, 1970.

Betænkning fra udvalget for den fremtidige landbrugspolitik, betænkning nr. 795, 1977.

Boberg-Fazlić, N., M. Lampe, P.M. Lasheras og Sharp, P. (2022), "Winners and losers from agrarian reform: Evidence from Danish land inequality 1682-1895", *Journal of Development Economics*, 155, 102813.

Buksti, J.A. (1980), "De erhvervspolitiske konsekvenser for dansk landbrug af afvandringen fra erhvervet efter 2. verdenskrig," *Landbohistorisk Tidsskrift. Bol og By*, nr. 3, 93-112.

Christensen, J. (1989), "Nye produktionsmetoder i dansk landbrug i 1950'erne og 1960'erne", *Bol og By. Landbohistorisk Tidsskrift*, 5(1), 119-53.

Christiansen, P.O. (1982), *En livsform på tvangsauktion? En bog om landbrug og mennesker i dagens Danmark*, København: Gyldendal.

De Samvirkende Danske Landboforeningers virksomhed i Aaret 1932-1933.

Danmarks Statistik, *Landbrugsstatistik*, flere årgange.

Danmarks Statistik, ANI 5, 6, 7 og 8, Statistikbanken.

Fritzbøger, B. (2015), *Mellem land og by: Landbohøjskolens historie*, København: Københavns Universitet.

Gammelgård, S., Hoffmeyer, E. og Iversen, C (1964), *Strukturproblemer i dansk landbrug*, Statens Trykningskontor.

Hansen, H.O. (2024), *Dansk landbrug i EU 1973-2022*, København: Samfundslitteratur.

Hansen, S.A. (1972), "100 års økonomisk vækst", *Nationaløkonomisk Tidsskrift*, 110, 304-31.

Hansen, M.C. og Sørensen, E.B. (2025), "Organizational Accumulation: Revisiting Capitalist Transitions and the Danish Farmer Cooperatives From the 19th to the 21st Centuries", *Journal of Agrarian Change*, 25(3): e70015.

Henricksen, L., K. Kaiser, M.N. Christensen, B. Hyldgaard, I.A. Wiborg, L.V. Toft, S.K. Hvid, M. Holm, P. Tybirk og N.I. Nielsen (2023), *Klimavirkemidler til dansk landbrug*, SEGES Innovation.

Henriksen, I. og Kærgård, N. (2014), "Dansk landbrugs største og mest succesrige omstilling", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 200(2): 169-78.

Henriksen, I., Lampe, M. og Sharp, P. (2011), "The role of technology and institutions for growth: Danish creameries in the late nineteenth century", *European Review of Economic History*, 15(3): 475-93.

Henriksen, I., Hviid, M. og Sharp, P. (2012), "Law and peace: contracts and the success of the Danish dairy cooperatives", *Journal of Economic History*, 72(1): 197-224.

Henriksen, I., Lampe, M. og Sharp, P. (2012), "The strange birth of liberal Denmark: Danish trade protection and the growth of the dairy industry since the mid-nineteenth century", *Economic History Review*, 65(2): 770-88.

Henriques, S.T., Sharp, P., Tsoukli, X. og Vedel, C. (2024), "Adaptability, diversification, and energy shocks: A firm level productivity analysis", *Energy Economics*, 139, 107887.

Ingemann, J.H. (2002), "Strukturudvikling og miljø i dansk landbrug" i Finn Arler, red., *Humanøkologi: Miljø, teknologi og samfund*, Aalborg: Aalborg Universitetsforlag.

Jepsen, G.T (1963), "Landbrugsinterventionen i Danmark", *Økonomi & Politik*, 37, 181-97.

Just, F. (1992), *Landbruget, staten og eksporten 1930-1950*, Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Kjærgaard, T. (1980), "Gårdmandslinien i dansk historieskrivning", *Fortid og Nutid*, 28(2): 178–91.

Kærgård, N. (2024), "Læren af skiftet fra korn til animalsk produktion i 1880'erne", *Tidsskrift for Landøkonomi*, 209(1): 9-16.

Lampe, M. og Sharp, P. (2018), *A Land of Milk and Butter: How Elites Created the Modern Danish Dairy Industry*, Chicago: University of Chicago Press.

Miljøstyrelsen (1984), *Iltsvind og fiskedød i 1981: Omfang og årsager*, København: Miljøstyrelsen.

Nielsen, G.Æ. (2018), "Historier relateret til marin eutrofiering fra 1960'erne til i dag", *Vand & Jord*, 25, 54-60.

Pedersen, E.H. (1979), *Landbrugsraadet som erhvervspolitisk toporgan 1919-1933*, København: Landbohistorisk Selskab.

Regeringen, Landbrug & Fødevarer, Danmarks Naturfredningsforening, Fødevareforbundet NNF, Dansk Metal, Dansk Industri og Kommunernes Landsforening (2024a), "Aftale om et Grønt Danmark", 24. juni.

Regeringen, Socialistisk Folkeparti, Liberal Alliance, Det Konservative Folkeparti og Radikale Venstre (2024b), "Aftale om Implementering af et Grønt Danmark", 18. november.

Sørensen, E.B. og Mordhorst, M. (2024), "Being strong together: Cooperative Farmer Organizing in Scandinavia" i Lund, A.B Byrkjeflot, H. og Christensen, S. red.,

Associative Governance in Scandinavia: Organizing Societies by "Combining Together", London: Routledge, 120-49.

Sørensen, E.B. (2025), *Andelsbevægelsens natur*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag.

Ærsøe, H. (1943), *Husdyrbrugsforsøgsvirksomheden i Danmark*, København: Statens Husdyrbrugsudvalg.